

RYSUNEK DZIECKA W DIAGNOZIE PSYCHOPEDAGOGICZNEJ

Obecność rysunku w życiu ludzkim obserwujemy już od czasów prehistorycznych, o czym świadczą zachowane malowidła w jaskiniach z okresu paleolitu. Tym samym rysowanie było pierwszą formą zapisu myśli, utrwalania rzeczywistości. Również dzisiaj rysunek jest formą wyrazu, dostępną dla wszystkich, prostą i bardzo pomocną w ocenie rozwoju osobowościowego dziecka, jak również w terapii psychologicznej czy zajęciowej. Warto przyjrzeć się bliżej rysunkom dzieci, nie w sposób powierzchowny – tylko jako bazygroły, nic nieznaczące formy, lecz głębszy – wprowadzający nas w ich świat.

Każdy kształt, barwa, szczegół odgrywają ważną rolę, ponieważ są wyrazem wewnętrznego świata odczuć i przeżyć, pragnień oraz marzeń, jak również niepokoju i lęku, które z jakichś przyczyn są obecne w dziecku. Dlatego analizując twórczość dzieci jesteśmy zdolni dostrzec jego problemy, troski, radości i zmartwienia. Największą wiedzę o dziecku daje test rysunku własnej osoby, dzięki temu uzyskujemy pogląd, w jaki sposób dziecko postrzega siebie samego. Natomiast test rysunku rodziny niesie ze sobą informacje na temat relacji w rodzinie, obecności rodziców i ich stosunku do dziecka.

Posiadając umiejętność interpretacji plastycznych wytworów dziecka dostrzegamy więcej, dzięki czemu jesteśmy w stanie określić poziom rozwoju dziecka, dostrzec nieprawidłowości, których nie udało by się zauważyć w inny sposób, zdobywamy także informacje, jak stymulować jego aktywność, czy też co należy zmienić w pracy wychowawczej.

I. RYSUNEK OBRAZEM ROZWOJU DZIECKA

Rysowanie jest prostą, niewymagającą wiele czasu formą wyrazu wewnętrznych pragnień, lęków oraz fantazji, a zarazem ekspresją osobistych doświadczeń, które będąc w odpowiedni sposób wykorzystane, dostarczają wielu cennych informacji o ich autorze¹. Twórczość plastyczna jest pierwszą istotną, a zarazem wiele mówiącą, formą ekspresji, pozwalającą na poznanie dziecka. Daje ona możliwość

* Ks. Piotr Duksa – doktor habilitowany nauk teologicznych w zakresie katechetyki, profesor nadzwyczajny, kierownik Katedry Katechetyki i Pedagogiki Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Dziekan Wydziału Teologii UWM w Olsztynie.

określenia poziomu rozwoju osobowości oraz dostarcza wiedzy na temat tego, co dzieje się w jego życiu, mówi o przeżyciach i wiedzy o świecie. Od najmłodszych lat dzieci chętnie podejmują tę formę wypowiedzania samego siebie. Nie znają i tym samym nie używają praw kompozycji, perspektywy, ich działanie jest odruchowe – spontanicznie. Czerpią przy tym radość z zabawy kolorem, kształtem, ciesząc się procesem tworzenia podświadomie wyrażają siebie², ponieważ dla dziecka sztuka nie jest tym samym co dla dorosłego człowieka. Działalność twórcza dla dziecka jest dla niego środkiem wyrazu, po który chętnie sięga³, obejmującym rozmaite formy aktywności, między innymi: rysowanie, malowanie, lepienie. W wyniku procesu twórczości dziecko tworzy coś nowego, nową, oryginalną jakość. Rysowanie stanowi wieloaspektowy proces rozwoju psychicznego dziecka⁴.

Wytwory artystyczne dzieci są źródłem wiedzy, bowiem w nich dziecko bez żadnego lęku ani obaw ujawnia swoją osobowość. Bardzo często w swojej twórczości dziecko zamieszcza elementy, które wywarły na nim silne wrażenia negatywne lub pozytywne, ukazując w ten sposób uczucia, przeżycia i pragnienia. Przy tym ważną rolę odgrywają tu barwy, ponieważ w postrzeganiu dziecka, świat jest piękniejszy i lepszy, im bardziej jest kolorowy. Zatem wytwory plastyczne są obrazem całej osobowości dziecka, wyrażając również jego przeżycia⁵. Trzeba pamiętać, że duży wpływ na rysunek dziecka ma również środowisko jego życia, jego przeżycia psychiczne oraz świadomość własnej osoby. Czynniki te przekładają się na treść i formę rysunku⁶. Najbardziej stymulującym rozwój twórczości plastycznej czynnikiem jest środowisko zewnętrzne. Jest to wynik nagromadzenia wielu bodźców i doświadczeń, które potrzebują środka wyrazu. Tę rolę doskonale spełnia rysunek, ponieważ wielokrotnie dziecku łatwiej przychodzi narysowanie czegoś, co się wydarzyło, niż opowiedzenie o tym. Ważne jest to, by stworzyć dziecku możliwość ekspresji właśnie poprzez rysunek⁷.

Pierwsze lata życia dziecka są decydujące dla jego rozwoju. Okres ten charakteryzuje się kształtowaniem wzorów uczenia się, poczucia własnego ja i postrzegania świata. W tym okresie rysunek stanowi bardzo ważny element rozwoju, dlatego wielu badaczy określa etapy tego procesu⁸. Wyróżniamy następujące fazy rozwoju twórczości plastycznej dzieci i młodzieży:

¹ B.K. I g n a c i u k, *Dziecko z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej ADHD i ADD*, Kraków 2010, s. 39.

² M. S z c z e p a Ń s k a, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

³ E. M u c z y Ń s k a, *Rysunek postaci ludzkiej jako probierz oceny rozwoju dziecka*, <http://www.cdniku.pl/pliki/rysunek.pdf>, 25.02.2011.

⁴ U. S z u ś c i k, *Twórczość plastyczna dziecka*, „Życie szkoły” nr 2 (2005), s. 9.

⁵ M. S z c z e p a Ń s k a, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

⁶ E. M u c z y Ń s k a, *Rysunek postaci ludzkiej jako probierz oceny rozwoju dziecka*, <http://www.cdniku.pl/pliki/rysunek.pdf>, 25.02.2011.

⁷ A. Ł o s i e w i c z, *Rysowanie odzwierciedla myślenie dziecka*, „Edukacja i dialog” nr 10 (2002), s. 37.

⁸ E. M u c z y Ń s k a, *Rysunek postaci ludzkiej jako probierz oceny rozwoju dziecka*, <http://www.cdniku.pl/pliki/rysunek.pdf>, 25.02.2011.

- a. **Stadium bazgroł** – należy rozpatrywać je w kategoriach ogólnego rozwoju. W tym stadium wyraźnie obserwuje się rozwój intelektualny i emocjonalny⁹. Gryzmoły są ważnym etapem, ponieważ stanowią pierwsze pierwotne formy, które są początkiem dla każdej kolejnej formy¹⁰. Początkowo bazgroły składają się z przypadkowo stawianych znaków, z biegiem czasu stają się przemyślane i kontrolowane, w momencie gdy dziecko nadaje im nazwy, stają się bardziej złożone¹¹. W tej fazie dominują linie kreślone we wszystkich kierunkach, przerywane, krzyżujące się, spirale oraz punkciki¹². Gryzmołenie może być sposobem ucieczki od rzeczywistości lub oznaką znudzenia bądź brakiem koncentracji, faktycznie jest ono efektem aktywności wyobraźni¹³. Bazgroły są ważnym elementem w rozwoju dziecka, bowiem odkrywa ono, iż wykonując ruchy ręką, trzymając w niej narzędzie, zostawia ślady na papierze. Następnie dostrzega, że może kierować ręką i nadawać rozmaite kształty – kropki, kreski, okręgi, krzywe. Na kolejnym etapie rozwoju nazywa swoje bazgroły, identyfikując je z konkretnymi przedmiotami, odczuciami i doznaniem. Fazę bazgroł kończy umiejętność zamknięcia linii w koło. Rysując dziecko samo steruje swoim rozwojem¹⁴.
- b. **Stadium przedschematyczne** – jest bezpośrednim odzwierciedleniem osobowości dziecka. W tej fazie rysunki przedstawiają nie tylko zapis pojęć, uczuć czy spostrzeżeń na temat otaczającego świata, ale pozwalają na zrozumienie dziecka¹⁵, które przedstawia świat nie takim jakim jest, ale w sposób odpowiadający jego przeżyciom i potrzebom¹⁶. Dziecko świadomie zaczyna tworzyć kształty, postać ludzka przyjmuje formę głowonoga i głowotułowia. Pojawiają się proste, ogólne kształty dobrze znanych przedmiotów, z czasem dopiero nadając im barwy odpowiadające rzeczywistości¹⁷.
- c. **Stadium schematyczne** – to początek myślenia abstrakcyjnego, dlatego warto zachęcać dziecko do podejmowania różnych form twórczości plastycznej¹⁸. Faza ta niesie za sobą pojawienie się charakterystycznych cech, takich jak wyrazistość przedmiotów, antropomorfizm – czyli nadawanie istotom

⁹ M. S z c z e p a ń s k a, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

¹⁰ R. F l e c k - B a n g e r t, *O czym mówią rysunki dzieci. Dostrzeganie i rozumienie zawartych w nich znaków*, Kielce 2001, s. 25.

¹¹ M. S z c z e p a ń s k a, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

¹² R. F l e c k - B a n g e r t, *O czym mówią rysunki dzieci. Dostrzeganie i rozumienie zawartych w nich znaków*, Kielce 2001, s. 28.

¹³ W. K a r o ł a k, *Rysunek w arteterapii*, Łódź 2005, s. 10.

¹⁴ U. S z u ś c i k, *Twórczość plastyczna dziecka*, „Życie szkoły” nr 2 (2005), s. 10.

¹⁵ M. S z c z e p a ń s k a, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

¹⁶ R. F l e c k - B a n g e r t, *O czym mówią rysunki dzieci. Dostrzeganie i rozumienie zawartych w nich znaków*, Kielce 2001, s. 44–45.

¹⁷ U. S z u ś c i k, *Twórczość plastyczna dziecka*, „Życie szkoły” nr 2 (2005), s. 10–11.

¹⁸ M. S z c z e p a ń s k a, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

żywym ludzkich cech. Stosowanie perspektywy symultanicznej, polegającej na jednoczesnym przedstawianiu postaci i przedmiotów z różnych perspektyw. Dostrzega się również proporcje wyrazu: to co jest ważne przybiera duże rozmiary, rzeczy mniej znaczące są małe¹⁹. Łatwo dostrzec i odróżnić postać człowieka od innych elementów. Kompozycja rysunku z reguły jest uporządkowana, a użycie barw zależne jest od emocjonalnego lub wizualnego stosunku do kolorów²⁰.

- d. **Okres grup rówieśniczych** – to czas, w którym zanika powtarzanie tych samych form, na ich miejsce pojawiają się nowe kształty oraz techniki wykonywania prac plastycznych. Stosowanie różnorodnych materiałów wpływa pozytywnie na rozwój ekspresji i twórczego myślenia. W tym okresie najważniejszą potrzebą dziecka jest odnalezienie i poznanie samego siebie, swoich możliwości oraz budowanie kontaktów z rówieśnikami²¹.
- e. **Stadium pseudonaturalistyczne** – przypada na 12–14. rok życia, wówczas rysunki odzwierciedlają naturalistyczne postrzeganie świata. Rysunek nie jest już schematyczny, a dziecko staje się krytyczne wobec własnej twórczości, natomiast nacisk ze strony otoczenia na zachowanie dziecka może spowodować zahamowanie ekspresji twórczej. Ważne jest by w tym czasie akceptować wszelkie formy i przejawy działalności artystycznej dziecka.
- f. **Sztuka w okresie dojrzewania** – czyli w przedziale 15–17 lat, powinna dostarczać młodemu człowiekowi możliwość wypowiedzania swoich przeżyć i uczuć. Proces tworzenia zaczyna się już od pomysłu – planu, poprzez jego realizację, do osiągnięcia rezultatu w postaci gotowej pracy, która powinna odzwierciedlać osobowość artysty²².

Niezależnie od tego, w jakiej fazie rozwoju twórczości plastycznej znajduje się dziecko, jego rysunki stanowią zasób wiedzy na temat jego osobowości, uczuć i przeżyć. Poza źródłem wiedzy na temat wnętrza i życia dziecka, podejmowanie aktywności twórczej w postaci różnorodnych technik plastycznych, wpływa na jego rozwój intelektualno-emocjonalny. Dowiedziono, że rysunek dziecka opóźnionego w rozwoju jest ubogi w treść, zaś dziecko przelęknione rysuje małe postacie, dziecko z wysokim mniemaniem o sobie nadaje postaciom duże rozmiary. W przypadku dziecka niestałego emocjonalnie wzory są chwiejne i niedokończone, zatrużone nie rysuje rąk, a dziecko cierpiące na obsesje używa wielu szczegółów²³.

¹⁹ R. Fleck-Bangerter, *O czym mówią rysunki dzieci. Dostrzeganie i rozumienie zawartych w nich znaków*, Kielce 2001, s. 48.

²⁰ U. Szusciak, *Twórczość plastyczna dziecka*, „Życie szkoły” nr 2 (2005), s. 11.

²¹ M. Szczepańska, *Okresy i fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka*, <http://www.sprudniki.yoyo.pl/downloads/fazytp.pdf>, 24.02.2011.

²² Tamże.

²³ P. Wallon, A. Cambier, D. Engelhart, *Rysunek dziecka*, Warszawa 1993, s. 136.

II. WYKORZYSTANIE RYSUNKU W PROCESIE CHARAKTERYSTYKI OSOBOWOŚCI

Rysunek jest jedną z metod badania osobowości pod kątem rozwoju umysłowego, jak również widzenia siebie samego oraz innych, dlatego często wykorzystywany jest w projekcyjnych badaniach osobowości – w postaci projekcyjnych testów rysunkowych²⁴, które w psychologii amerykańskiej zajmują ważne miejsce od 1940 roku²⁵. *Projekcja* pochodzi od łacińskiego słowa *proiectio* i oznacza *wyrzucenie*. Osobowość pojmowana jest jako dynamiczna i motywacyjna organizacja, a psychologia projekcyjna zmierza do zbadania całej osobowości, nie tylko poszczególnych cech. L.K. Frank wypowiadając się na temat metod projekcyjnych w rysunku stwierdził, że metody te są tak skonstruowane, by osoba badana mogła swobodnie wypowiedzieć swoją własną opinię, niezależną od swoich właściwości psychicznych, wypowiedź ta jest wyrazem ukrytych cech osobowości²⁶. W przypadku czynności graficznych, to jest pisanie, malowania czy rysowania, projekcja polega na nieświadomym i spontanicznym uzewnętrznianiu podmiotowych cech²⁷. Rysunki ujawniają myśli, stany uczuciowe, cechy osobowości autora, a także aktywność psychosomatyczną. Trzeba również uwzględnić, że doświadczenia psychiczne, środowisko życia wywierają zasadniczy wpływ na treść rysunku i formę jego wykonania. Rysunek może także pełnić rolę badawczą w zakresie zainteresowań, poglądów, postaw i przekonań. Przeglądając i analizując prace dzieci, dostrzegamy różnorodność elementów, które dowodzą o ich bogatych przeżyciach psychicznych, tym samym są wyrazem ich osobowości. Dziecko zaczyna wcześniej rysować niż pisać i w ten sposób opisuje otaczającą rzeczywistość. Metodę projekcyjną można również wykorzystać do wykrywania napięć, kompleksów lub zaburzeń, które przejawiają się w postępowaniu człowieka²⁸.

Najpopularniejszym testem projekcyjnym jest test rysunku rodziny²⁹ oraz test rysunku postaci ludzkiej³⁰ bowiem są źródłem informacji o osobie badanej, relacjach występujących w rodzinie oraz metodach radzenia sobie z trudnymi sytuacjami. Warunkiem skutecznego przeprowadzenia badania jest nawiązanie kontaktu z badanym, obserwacja podczas wykonywania zadania oraz rozmowa dotycząca wykonanego rysunku i sytuacji rodzinnej. Podczas interpretacji takiego rysunku bierze się pod uwagę kilka aspektów: formalny (w jaki sposób rysunek został wykona-

²⁴ M. Braun-Gałkowska, S. Studen, *Projekcja niepokoju w rysunku*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 87.

²⁵ B. Hornowski, *Badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży na podstawie rysunku postaci ludzkiej*, Warszawa 1970, s. 25.

²⁶ Tamże, s. 83, 85.

²⁷ B. Lachowska, M. Braun-Gałkowska, *Agresja u dzieci i jej ekspresja w rysunku rodziny*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 100.

²⁸ B. Hornowski, *Badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży na podstawie rysunku postaci ludzkiej*, Warszawa 1970, s. 27–28, 34.

²⁹ M. Braun-Gałkowska, S. Studen, *Projekcja niepokoju w rysunku*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 87.

³⁰ G.D. Oster, P. Gould, *Rysunek w psychoterapii*, Gdańsk 2001, s. 29.

ny); treściowy (sposób przedstawienia siebie, przedmiotów, ewentualne interakcje między postaciami); konflikty rodzinne oraz wskaźniki dezorganizacji i zaburzeń osobowości (lęk lub agresja)³¹. Przy analizie rysunków projekcyjnych szczególną uwagę należy zwrócić na technikę wykonania rysunku: sekwencję ruchów, nacisk kredki (lub innego narzędzia, którym obraz został wykonany), kształt linii, wielkość rysunku, perspektywę, symetrię, kolor, światłocienie czy jakość wykonania³².

M. Braun-Gałkowska w badaniach nad cechami osobowości szczególną uwagę poświęca lękowi oraz uczuciu niepokoju. Obserwacje dowodzą, iż wewnętrzny lęk doprowadza do zmiany sposobu tworzenia rysunku pod względem treści jak też formy. Osoba przeżywająca lęk w codziennym życiu doświadcza wielu trudności, których nie musi ujawniać werbalnie przed innymi, a często ukrywa je przed samą sobą. W tym przypadku test rysunku daje możliwość oceny stanu psychicznego i nawiązania kontaktu z osobą badaną. Stosowanie testu jest proste, ale wymaga doświadczenia w jego interpretacji, która jest trudna, ponieważ wymaga zwrócenia szczególnej uwagi na wykonany rysunek pod względem formalnym i treściowym. W aspekcie formalnym należy zwracać uwagę na poziom wykonania rysunku, symbolikę barw, przestrzeni oraz elementy graficzne. Przy analizie aspektu treściowego ważne są postacie, ich rozmieszczenie, odległości od siebie, sposób przedstawienia się autora. Analiza wszystkich wskaźników pozwala na określenie niektórych cech osobowości badanego, jego relacji z innymi osobami, a także postawę wobec siebie samego. Porównując rysunki dzieci z wysokim poziomem lęku z rysunkami dzieci o niskim poziomie lęku stwierdzono zasadnicze różnice. Dzieci pełne niepokoju używają szarych i bladych kolorów, postacie przedstawiają małe w bezruchu, przedstawiając ciało schematycznie, nie wykorzystują w pełni przestrzeni jaką mają do dyspozycji³³.

Wykorzystując test rysunku *Ja wśród innych* możemy dotrzeć do głębszego, ukrytego przed innymi obrazu siebie i własnego widzenia siebie w społeczeństwie³⁴. Natomiast test *Narysuj człowieka*, autorstwa Goodenough-Harrisa, jest stosowany przy określaniu zdolności intelektualnych dzieci w wieku szkolnym. Szczególnie pomocny jest przy określaniu dojrzałości poznawczej, zwracając uwagę na uwzględnianie poszczególnych części ciała, jego proporcje, elementy ubioru oraz perspektywę³⁵. Rysowanie postaci pobudza uczucia odnoszące się do obrazu własnego ciała, własnego ja pod względem fizycznym i psychologicznym³⁶.

³¹ M. Braun-Gałkowska, S. Studen, *Projekcja niepokoju w rysunku*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 87–88.

³² B. Hornowski, *Badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży na podstawie rysunku postaci ludzkiej*, Warszawa 1970, s. 32–33.

³³ M. Braun-Gałkowska, S. Studen, *Projekcja niepokoju w rysunku*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 89–90, 92–93.

³⁴ M. Łaguna, A. Gałkowska, *Spoleczne aspekty obrazu siebie w rysunku projekcyjnym ja wśród ludzi*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 127–128.

³⁵ G.D. Oster, P. Gould, *Rysunek w psychoterapii*, Gdańsk 2001, s. 32–33.

³⁶ Tamże, s. 51.

Badanie osobowości poprzez rysunek nie wymaga używania słów, dlatego pozwala na wyrażenie samego siebie bez skrępowania³⁷. Podejmując się oceny osobowości dziecka bierzemy pod uwagę nie tylko sam rysunek, lecz również proces jego tworzenia. Chodzi tu o sposób wykonywania pracy, tempo, dokładność, spontaniczność zachowań oraz przejawy emocji. Dokonując wnikliwej analizy z rysunku można odczytać uczucia dzieci, ich pragnienia, marzenia. Rysunek stanowi więc bramę do wewnętrznego świata dziecka, jego myśli, które skrywa przed światem³⁸.

III. ZNACZENIE BARW I WYKORZYSTANIE PRZESTRZENI

Badania laboratoryjne wykazały oddziaływanie kolorów na psychikę człowieka i jego fizjologię, dowodząc tego, że każda barwa niesie ze sobą wartość emocjonalną. Okazuje się, iż przebywając w otoczeniu czerwieni wywołuje ona wzrost ciśnienia krwi, częstotliwość oddechu oraz prędkość uderzeń serca. Natomiast barwa niebieska powoduje spadek ciśnienia oraz spowolnienie akcji serca i oddechu³⁹.

Kolory mają w sobie wartość emocjonalną. Jednak należy zachować ostrożność przy interpretacji, ponieważ barwy są jedynie wskazówkami, które rozpatruje się w szerszym kontekście. Trzeba uwzględnić wiele okoliczności, między innymi dostępność odpowiedniej ilości kolorów podczas wykonywania rysunku⁴⁰.

Ogólne znaczenie barw przedstawia się następująco:

- **Czerwień** jest kolorem dynamicznym, pobudzającym, oznaczającym również agresję i gniew⁴¹. W dużej ilości jest oznaką ruchu, wskazuje na pobudzenie⁴².
- Barwa **niebieska** symbolizuje spokój, wrażliwość, zamknięcie się w sobie, niekiedy nawet rezygnację i bierność.
- **Fiolet** to połączenie przeciwieństw oraz pragnienie czegoś innego. Oznacza również mistycyzm. Pojawiający się często wskazuje na niepokój bądź lęk.
- **Żółć** symbolizuje radość, optymizm, spontaniczność, otwartość, chęć pójścia własną drogą. W nadmiarze uwidacznia potrzebę wyzwolenia się z wewnętrznych napięć.
- **Zieleń** wyraża szacunek do samego siebie oraz potrzebę uznania ze strony innych. Mówi również o potrzebach zmysłowych i powodzeniu materialnym.

³⁷ M. Łaguna, A. Gałkowska, *Spoleczne aspekty obrazu siebie w rysunku projekcyjnym „Ja wśród ludzi”*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 127–128.

³⁸ B.K. Ignaciuk, *Dziecko z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej ADHD i ADD*, Kraków 2010, s. 47.

³⁹ S. Chermét-Carroy, *Zrozum rysunki dziecka czyli jak interpretować rysunki małych dzieci*, Łódź 2005, s. 24.

⁴⁰ Tamże, s. 24–25.

⁴¹ Tamże, s. 25.

⁴² E. Wojciechowicz, *Zrozumieć rysunki dziecka*, <http://www.edukacja.edux.pl/p-3983-zrozumiec-rysunki-dziecka.php>, 1.03.2011.

- Barwa **pomarańczowa** jest oznaką dążenia do sukcesu. Przemawia przez nią radość i dynamizm. Nadmiar tego koloru oznacza pobudzenie lub jest przejawem chęci zwrócenia na siebie uwagi.
- **Brąz** jako barwa ziemi stanowi o podstawowych potrzebach człowieka, szczególnie o dążeniu do osiągnięcia fizycznego bezpieczeństwa. Występowanie barwy brązowej w nadmiarze symbolizuje proces regresji bądź odmowy dzielenia się, zatrzymania czegoś dla siebie.
- **Róż** jest oznaką harmonii, spokoju i równowagi a zarazem oznaką czułości i łagodności.
- **Czerń** w nadmiarze niesie w sobie smutek oraz rozpacz, wykazując brak nadziei, niepokój i śmierć. Drobne plamki barwy czarnej oznaczają lęk. Czerń zastosowana z umiarem podkreśla inne barwy.
- **Szarość** to barwa neutralna. Używana często może wskazywać na trudności w wyrażaniu uczuć oraz w podejmowaniu działania⁴³.

Dokonując analizy rysunku nie można znaczenia poszczególnych barw interpretować schematycznie. Zawsze należy wziąć pod uwagę szerszy kontekst w postaci całego wytworu, a nawet cyklu rysunków. Nie bez znaczenia są również wiek dziecka, okoliczności powstania obrazka, a także uwarunkowania kulturowe. Czasami częstotliwość używania konkretnych barw wynika z poznawania określonego koloru na danym etapie rozwoju dziecka. Przewaga barw ciepłych (czerwień, pomarańcz, żółć, róż) wskazuje na ekstrawertyczny temperament. Z kolei barwy zimne (zieleń, błękit, szarość) mówią o nieśmiałości, wycofaniu oraz trudnościach w wyrażaniu uczuć⁴⁴.

Ważna jest również proporcja powierzchni białej, niezamalowanej do kolorowej. Pusta przestrzeń kartki jest nieuchwytna, mówi o skłonności do marzeń lub o ograniczonym kontakcie z rzeczywistością. Biała przerwa między postaciami to znak dystansu dzielącego te osoby. Z kolei wypełnianie rysunku deszczem, śniegiem lub innymi elementami świadczy o pewności siebie⁴⁵.

Sposób wypełniania przestrzeni na kartce ma odzwierciedlenie w zajmowaniu przestrzeni, która nas otacza. Można wypełnić całą stronę lub jej mały fragment. Analizując rysunek dziecka pod kątem wykorzystania przestrzeni kierujemy się zasadami interpretacji pisma, które funkcjonują w grafologii. W tym celu dzielimy kartkę na cztery obszary:

- **Góra** – umieszczamy tu pojęcie boskości, ducha bądź ideału. Ta część odpowiada niebu, temu co jest ponad nami, co jest trudno dostępne. Znajdują się tam wyższe wartości, duchowość i świat marzeń.
- **Dół** – to życie codzienne, podłoże, po którym stąpamy, na którym się opieramy.
- **Lewa strona** – jest symbolem przeszłości, tego co bliskie, tym samym daje poczucie bezpieczeństwa, ponieważ niesie ze sobą znane elementy. Lewa strona

⁴³ S. Ch e r m e t-C a r r o y, *Zrozum rysunki dziecka czyli jak interpretować rysunki małych dzieci*, Łódź 2005, s. 25–27.

⁴⁴ Tamże, s. 27–28.

⁴⁵ Tamże, s. 28–29.

przedstawia matkę, tę rzeczywistą jak również symboliczną, ukazując więź, jaka istnieje między dzieckiem a matką, lub taką, która istnieje jedynie w odczuciach dziecka.

- **Prawa strona** – mówi o przyszłości, o tym, co nieznane, dostarczając wiedzy na temat relacji z ojcem, a także stosunku dziecka do życia⁴⁶.

IV. ZASADY INTERPRETACJI RYSUNKÓW

Każdy obraz jest odzwierciedleniem osobowości autora. Każda interpretacja jest uzależniona od obserwatora, jego punktu widzenia oraz wewnętrznych przeżyć wywierających na niego wpływ. Z tego względu każdy wytwór plastyczny może być interpretowany na wiele sposobów. Nie należy dokonywać interpretacji szablonowo lecz z indywidualnym podejściem do obrazu, uwzględniając wszystkie aspekty, takie jak wiek dziecka, proces tworzenia oraz symbolikę barw, linii i form⁴⁷.

W procesie interpretacji rysunku można stosować różne techniki. Wyróżniamy technikę impresyjną opracowaną przez M. Harrower oraz technikę interpretacji L. Bellaka, na którą składają się następujące aspekty: adaptacyjność, ekspresyjność, projekcyjność. Aspekt ekspresyjny traktuje rysunek jako projekcję formalnych cech osobowości człowieka. Ekspresyjność wyrażona jest w postaci takich właściwości, jak rodzaj linii, wielkość rysunku, przedstawianie szczegółów, cieniowanie rysunku, pominięcie lub zaznaczenie pewnych elementów postaci ludzkiej. Z kolei aspekt projekcyjny rysunku wyraża się poprzez charakterystyczne elementy treściowe odzwierciedlające konkretne cechy osobowe autora. Najczęściej jest to projekcja własnego „ja – fizycznego”, „ja – nielubianego” bądź „ja – idealnego”⁴⁸.

Rysunek posiadający jasną, nasyconą i bogatą kolorystykę wskazuje na prawidłowy rozwój psychiczny dziecka, emanującego radością, optymizmem, pozbawionego lęku. Sygnałem ostrzegawczym jest natomiast ciemna kolorystyka, bazująca na czerni i szarości, wskazując na istniejący w dziecku lęk i skłonności do stresu. Z kolei dominacja czerni i czerwieni zdradza skłonność do agresji⁴⁹.

Zdecydowane, wyraziste i długie linie w żywej kolorystyce są oznaką otwartości na ludzi i świat, pewności siebie oraz stabilizacji emocjonalnej. W przypadku linii cienkich, krótkich i delikatnych spotykamy się z brakiem pewności siebie, słabą wiarą we własne możliwości i skłonnością do ukrywania uczuć⁵⁰. Zdarza się, że dziecko kreśli linie w taki sposób, iż dziurawi papier. Oznacza to silne i natych-

⁴⁶ S. Chermét-Carroy, *Zrozum rysunki dziecka czyli jak interpretować rysunki małych dzieci*, Łódź 2005, s. 30–32.

⁴⁷ R. Fleck-Banger, *O czym mówią rysunki dzieci. Dostrzeganie i rozumienie zawartych w nich znaków*, Kielce 2001, s. 61.

⁴⁸ B. Lachowska, M. Braun-Gałkowska, *Agresja u dzieci i jego ekspresja w rysunku rodziny*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 101.

⁴⁹ B.K. Ignaciuk, *Dziecko z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej ADHD i ADD*, Kraków 2010, s. 47–48.

⁵⁰ Tamże, s. 48.

miastowe reakcje, takie jak odwaga lub gniew. Częste używanie gumki, skreślanie wykazują brak wiary we własne możliwości⁵¹.

Rysunki o małych rozmiarach, małe postacie umieszczane po bokach kartki symbolizują poczucie niepewności i odrzucenia. Pozytywnym działaniem jest umieszczanie postaci w samym środku. Im większa jest postać, tym większe znaczenie odgrywa w życiu dziecka, świadczy to o silnym związku emocjonalnym. Pojawianie się członków rodziny na rysunku świadczy o relacjach w rodzinie. Bliskość postaci wyraża silną więź, zaś oddalenie – małą rolę członka rodziny, niedocenienie i zagubienie. Bogactwo detali na postaci, staranność z jaką zostaje wykonana dana postać jest sygnałem wskazującym na dużą rolę danej osoby w rodzinie lub wręcz na dominację. Pomijając niektóre postacie, ich fragmenty lub oszpecając je i pomniejszając, autor nieświadomie daje wskazówkę na temat nieprawidłowej relacji występującej w kontakcie z przedstawioną osobą, do której może dochodzić poprzez zazdrość, wrogość lub brak bliskości. Brak własnej osoby na rysunkach przedstawiających rodzinę świadczy o zaburzeniach w funkcjonowaniu rodziny, niedocenienia dziecka i braku miłości. Natomiast przedstawianie jedynie własnej postaci sugeruje nadmierną koncentrację na własnej osobie, będącą efektem nadopiekuńczości rodziców lub całkowitym brakiem zainteresowania dzieckiem ze strony opiekunów. W ostatnim przypadku dziecko może liczyć jedynie na siebie, czuje się opuszczone i zaniedbane. Dokonując pomniejszenia własnej postaci lub ukazywanie siebie młodszym niż w rzeczywistości, mówi o chęci powrotu do czasów beztróskiego dzieciństwa, ponieważ okres ten był bezpieczny, pozbawiony zakazów i nakazów, a w obecnym momencie nie może sprostać pojawiającym się trudnościom wynikającym na przykład z braku jednego z rodziców, pojawienia się rodzeństwa bądź śmierci w rodzinie.

Istotna jest kolejność rysowania postaci oraz czas, jaki dziecko poświęca ich wykonaniu, bowiem świadczy to o roli i pozycji, jaką zajmują w rodzinie, a przede wszystkim życiu autora. Przedstawianie smutku w postaci łez czy mimiki twarzy, a nawet katastroficznego otoczenia może wskazywać na traumatyczne przeżycia lub świadczyć o ukrytych lękach. Wykonywanie ciągle tych samych rysunków jest niepokojące i powinno wzbudzić zainteresowanie dzieckiem, w postaci wzmoczonej obserwacji jego samego, otoczenia, by w razie potrzeby otoczyć je właściwą opieką⁵².

Aktywność plastyczna jest dla dziecka źródłem radości, ciekawym i przyjemnym zajęciem. Podczas tworzenia dziecko uzewnętrznia siebie. Rysowanie stanowi wyjątkowy proces ekspresji, ponieważ nie wymaga słów, czynność ta nie krępuje dziecka, dlatego może robić to swobodnie, zaś efekt końcowy dostarcza bogatej wiedzy o dziecku.

Kolory, rodzaj linii, umiejscowienie postaci niosą ze sobą informacje, należy jednak pamiętać, dokonując interpretacji rysunku, że procesu tego nie można traktować szablono. Nie zawsze nadużywanie czarnej barwy musi być niepokojące,

⁵¹ S. C h e r m e t - C a r r o y, *Zrozum rysunki dziecka czyli jak interpretować rysunki małych dzieci*, Łódź 2005, s. 36–37.

⁵² B.K. I g n a c i u k, *Dziecko z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej ADHD i ADD*, Kraków 2010, s. 48–49.

a chaos na papierze nie musi oznaczać niespójności w osobowości autora. Dlatego trzeba brać pod uwagę cykl rysunków, zwracając uwagę również na sposób ich powstawania, zachowanie dziecka podczas tworzenia, bowiem te czynniki mówią równie dużo, co sam rysunek, niejednokrotnie zaważając na całej interpretacji dzieła.

Nie ulega wątpliwości, że rysunki dostarczają wiedzy na temat osobowości i życia jego autora. Co prawda wiedza ta nie jest bezpośrednio dana, ale odpowiednia interpretacja potrafi wiele powiedzieć o dziecku, dzięki czemu możemy obserwować osobowościowy rozwój dziecka, a co najważniejsze dostrzegać zaburzenia w postaci niewłaściwych relacji w rodzinie, niewłaściwego obrazu własnej osoby czy niepokoju i lęku, które nie są uzewnętrzniane. Daje to możliwość do działania, otoczenia opieką i podjęcia odpowiednich działań wychowawczych.

DRAWING OF A CHILD IN PSYCHOPEDAGOGIC DIAGNOSIS

SUMMARY

Presence of a drawing in human's life can be observed as far back as in the prehistoric times. Drawing was the primary form of writing thoughts and recording reality. Also today a drawing is a universally available form of expression – simple and helpful in assessing development of child's personality and in psychological or occupational therapy. Each shape, color and detail plays an important role because they serve as an expression of internal world of feelings, experiences, desires, dreams as well as anxiety and fear which because of some reasons child can have. That is why while analyzing the artistic work of children we are able to see its problems, worries, joys and concerns. The greatest deal of knowledge about child is delivered by the test of drawing of itself thanks to which we get insight into how a child perceives itself. On the other hand, the test of drawing of a family delivers information about relations within the family, the presence of parents and their attitude to a child.

With skills of interpretation of artistic works of a child we can see more and we can assess the level of development of a child. We are also able to identify irregularities which could not be observed otherwise. Child's artistic works also provide information how to stimulate the child's activity or what should be changed in the educational work.